

gyel kisebbségbe tartozók létszáma ugyanakkor még így is a kétmillióhoz közelít, és emellett, Czachur szerint, a szerződés is kedvező feltételeket biztosít a lengyel nyelv és kultúra elismerőbb kezelésének megköveteléséhez. A szerző négy fő témát ajánl a lengyel ajkú német kisebbségről szóló viták résztvevői figyelmébe: a lengyel nyelv szabad használatát, mind nyilvánosan, mind a magánéletben; a lengyel ajkú közösség és szervezeteinek támogatását; a lengyel nyelv oktatásához szükséges feltételek megteremtését, a lengyel nyelvű oktatást a német közoktatás rendszerén belül; valamint a lengyel nyelv és kultúra az oktatási programba történő beépítését. Hangsúlyozza a német kormány kisebbségekhez való viszonyulásának és felelősségvállalásának a jelentőségét, rávilágít ugyanakkor azon probléma súlyosságára is, melyet a lengyel kormány a külföldön élő lengyel kisebbségeket érintő, régimódi, rendkívül eredménytelen politikája jelent.

„Úgy tűnik, a Németországban élő lengyel ajkú közösségről szóló viták zsákutcába kerültek” – zárja tanulmányát Czachur. Ennek ellenére ugyanakkor úgy véli, sem Németország, sem Lengyelország nem teheti meg, hogy mellőzze a témát, mely újszerű, haladó megközelítést igényel. A német kormány számos hibát vétett, mulasztásokat követett el, a lengyel fél pedig túl gyakran volt híján a szükséges határozottságnak. Mindeközben a németországi (bizonyos mértékig megosztott) lengyel kisebbség aktivitása és döntéseinek hatékonysága is sok esetben megkérdőjelezhető, csakúgy, mint a lengyel kormány a külföldi lengyel diaszpóra kapcsán képviselt politikája. Czachur szerint a szerződés évfordulója kiváló alkalmat biztosíthat a soktényezős együttműködés új dimenzióinak feltérképezésére.

Dézi Tímea

Helyzetkép a törökországi kisebbségekről

Künnecke, Arndt: Die Situation der Minderheiten in der Türkei. Eine kritische Bestandaufnahme. = Südosteuropa Mitteilungen. 51. Jg. 2011. 3. no. 24-43. p.

Törökországból az utóbbi években keresztényeken elkövetett gyilkos merényletek hírei borzolják a külvilágot. 2010-ben Iszkanderun püspöke volt soron. A tettesek a már tisztázott korábbi esetekben a nemzeti-radikális muszlim fiatalság köréből kerültek ki. Szakértői kommentárok biztosra veszik a háteres felbujtást, erre a nyomozások azonban nem terjedtek ki. Ezt a momentumot azután már a török többségi közhangulat magyarázza, amely az efféle „hazafias” előjelű bűnügyekben érzelmileg a tettesek olda-

lán áll. Erdogan miniszterelnök részéről tulajdonképp elég bátorság kellett ahhoz, hogy 2009 folyamán nyilvános formában fájjalja a török társadalom intoleranciáját. A miniszterelnök emellett 2010-ben memorandumot intézett a nemzeti hatóságokhoz arról, hogy a jövőben kerüljék a diszkriminatív intézkedésmódnak még a látszatát is. Kormánya jogszabályokat viszont nem kezdeményezett a kisebbségvédelemben. E kettősség kapcsán is felmerül a kérdés: elképzelhető-e változás a törökországi kisebbségek örökletesen súlyos problémákkal terhelt helyzetében?

*

Az 1923. évi lausanne-i békeszerződés, amely az első-világháborús veresége nyomán széthullt Oszmán Birodalom jogutódaként a modern török államiságot a mai határai között elismerte, előírta három nem iszlám vallási közösség jogainak tiszteletben tartását, melyek különállásukat – másodrangú alattvalókként – a Birodalom évszázadaiban megőrizték. Ezek: a görög és az örmény ortodoxok, továbbá az izraeliták. Az oszmán-törökség anatóliai törzsterületére (európai hídfőállással) visszaszorult Törökország nemzetpolitikája minden további ottrekedt, nyelvi, etnikai vagy regionális identitásra kezdettől fogva szabad prédájaként tekintett homogenizációs törekvése során. A „bevett” kisebbségekhez fűző viszony sem éppen mentes diszkriminatív elemektől (így az állami hivatalok, katonai posztok betöltése szempontjából), és reputációjuk („árulásra” kész „idegen testek”) a többségi közérzet irányából is sérülékeny. A régi averziót az antant korai, 1920. évi Sèvres-i békediktátuma is segítette túlélésében, miután elstetett módon magát Anatóliát feldarabolta, területet juttatva többek között a görögöknek, valamint az örményeknek. (A békeszerződés a görög többségű szmirnai körzetet a felszabadult Görögországhoz csatolta, az örmények részére megajánlotta a területi szuverenitást.) Az ezzel szembeszegülő nemzeti ellenállás és függetlenségi harc Kemal Atatürk vezetésével kényszerített ki új megegyezést, miközben a bélyeg rajta maradt minden népcsoporton, amely az iszlám vallási egységen kívül állt.

A török nemzetpolitika lényegében továbbviszi a birodalmi örökséget. Az oszmán uralom a 19. század végéig számos különböző iszlám hitű etnikum, például az arabság territóriumára is kiterjedt. A birodalom egységét a katonai kényszerítés mellett az ortodox iszlám mint államvallás biztosította. Az iszlám az állam laicizálásától függetlenül az új Törökország etnikai-kulturális viszonyaiban szintúgy heterogén területén is betölti ezt a szerepét – a „nemzeti” identitás faktoraként. A szunnita-iszlám hit Kemal államnemzeti koncepciójában az oszmán-török előzmény stilizált formáját megtestesítő „török” identitáskép döntő alkotórésze, ezzel alkalmas eszköz az iszlám köréhez tartozó etnikumok és kultúrák homogeni-

zálása szempontjából. A legközvetlenebbül érinti ez a vallási közösségen belül nyelvileg elkülönülő, jelentős számarányú kurd népeiséget, amely a Sèvres-i szerződésben még autonómiához jutott volna, sőt ígéretet kapott az esetleges elszakadásra, ám mindez Lausanne-ban már lekerült a napirendről. A „nemzeti” török politika számára a „kisebbségként” elfogadott hagyományos identitások megtűrése alapján véve az iszlám-török belső elhatárolódás eszközeként funkcionált, illetve a „vallási egyenlőség”, a demokratikus látszat kirakatpolitikáját szolgálta. De ingatlanaira, alapítványaira a török állam a legutóbbi időig tetszés szerint tette rá a kezét. A 2008. évi új alapítványi törvény vetett véget e gyakorlatnak, lehetővé téve a múltbeli túlkapasok esetleges jóvátételét is. Csak az a kérdés: hogy szereznek a törvénynek érvényt az érdekeltek a gyakorlatban?

A török reformista politika az állam laicizálásával igyekezett szabadulni a teokratikus vallási befolyástól a társadalmi reformok eredményes levezénylése érdekében. Ugyanakkor a vallási ügyek központi hivatalán keresztül tudatos valláspolitikát folytatott a szunnita-izlám dominanciája érdekében. A török kisebbségi politika koordinátái mindenesetre meglehetősen inkompatibilisek a téma európai jogi fogalmi rendszerével. Az EU-csatlakozási folyamat valamilyen szintű realizálása igen kiterjedt jogharmonizációs munkát feltételez, melyhez ideje lenne hozzákezdni. Az érintett főbb kisebbségek jelen helyzetéről és kilátásairól röviden az alábbiakat lehet elmondani.

Görögök

A törökországi – főképp „kisázsiai” – görögök létszáma az 1919/22 közötti deportálásokat, majd a lausanne-i szerződéshez kapcsolódó átfogó lakosságcserét követően erősen lecsökkent, később is tovább apadt. A 70 millió feletti ország-lakossághoz mérten több mint elhanyagolható mai létszám, amely területileg Isztambul övezetére összpontosul, csak becsülhető, miután erre a népszámlálások tételes adatokkal nem szolgálnak: 2,5–3 ezer között adható meg. A maroknyi és mind inkább elöregedő, magába zárkózó görögség kiemelkedő jövedelmi állásánál, gazdasági befolyásánál fogva mégis tényező a törökországi társadalom életében. Korábbi létszámával arányos egyházi infrastruktúrája (15 püspökséggel!) ötven templomot, tizenöt alapítványi alsó iskolát, hat gimnáziumot, több gyermekotthont, egy kórházat és több sajtóterméket foglal magába. A kép árnyoldalán ma a parochiális és püspöki helyek egyre nehezedő, állampolgársághoz kötött betöltése szerepel. E témában a kormány legutóbb egyeztetett az isztambuli pátriárkával, akinek a török állam egyébként csak törökországi illetékességét ismeri el.

Örmények

Az ország keleti részében, valamint Isztambul környékén inkább már csak szórványként jelenlevő örménység jelenleg hatvan-hetvenezer főt számlálhat az első-világháborús népirtás és a későbbi elvándorlások után. Egyházilag az isztambuli Örmény Ortodox Patriarchátushoz gondozása alatt állnak. (A cikkben említett 4 százaléknyi örmény-katolikus hányad hovatartozásáról nem esik szó.) Rendelkeznek negyvenhét templommal, 17 iskolával, két gimnáziummal, két kórházzal és két anyanyelvű heti újsággal. Intézményeik fenntartásában a görögöknél jóval komolyabb nehézségekkel küszködnek, és szétszórtságuk okán is kevésbé boldogulnak a hivatali-közigazgatási bürokráciával. Az egyházi szolgálattevők utánpótlása kérdésében hasonló a helyzetük a görögökhöz. A törökországi örménység történelmileg súlyosan terhelt kapcsolata a török környezettel mai napig feszült, el kell szenvedniük a média és az oktatás nem szűnő örményellenes propagandáját. Legújabbban valamit enyhített ezen az anyaország irányában tett, jelentős világviszhangot kiváltó török közeledési gesztus (lásd az azóta még nem ratifikált Zürichi Egyezményt, 2009).

Zsidók

A ma mintegy huszonhatezres lélekszámú, zömmel szefárd gyökerű zsidó lakosság, amely nagyobb tömbben Isztambulban vagy elszórtan más városokban él. A második világháború után több tízezen vándoroltak ki Izraelbe, amint a zsidó állam megalakult. Létesítményeik Isztambulban: számos zsinagóga mellett egy gimnáziummal bővített iskola, két kórház, idősotthonok, egy hetilap. A környezettel való viszonyuk a legutóbbi időig súrlódásmentesnek volt mondható. A zsinagógákat ért 2003. évi terrortámadások még önmagukban elszigetelt cselekményeknek számítottak. Antiszemita érzelmek a legújabb gázai összezapások (2008/09), illetve a török segélyszállító hajók izraeli feltartóztatása körüli incidensek (2010) kiváltotta Izrael-ellenes hangulat áttételében keltek életre.

*

Törökország nem deklarált kisebbségei sorában két jelentősebb iszlám, illetve egy keresztény háttérű csoport foglal helyet.

Kurdok

A kurdok (közkeletű török elnevezéssel: „hegyi törökök”) akár 14-15 millióra becsülhető lélekszámukkal a törökség után az ország második leg-

népesebb etnikumát képviselik. Hagyományos lakóterületük: Kelet-Anatólia Iránnal, Irakkal és Szíriával határos része, ahol településük át is nyúlik e három országhatáron, legerőteljesebben Irakba. Az iráni eredetű, ősi mezopotámiai nép földje a kései ókortól az oszmán birodalmi bekebelezésig állandó hadszíntér volt, e kötelék felbomlásával pedig felosztásra került az utódállamok között. A kurdok ezzel az Oszmán Birodalom letűnésének legfőbb vesztesévé váltak. A Sèvres-i békediktátum egyébként kilátásba helyezte az autonómia vagy akár a függetlenné válás lehetőségét, ami végül nem válhatott valóra. A kurd kérdés megoldatlansága azóta állandó nyugtalanág forrása a térségben. A Törökországhoz került terület-rész népessége is kezdettől fogva fegyveres harcra készen állt elveszett jogai érdekében. A konfliktust a török politika sajnálatosan mindvégig csak katonailag kezelte. A kurd nemzeti mozgalom az 1980-as évektől (a kurd nyelvet is betiltó török katonai diktatúra párhuzamában) váltott szeparatista célkitűzésű terrorista harcmodorra, amire válaszképpen a hadsereg a kurd falvak sokaságát rombolta le, illetve az iraki területre hátravont fészkeket időről-időre máig bombázza. A nemzetbiztonsági kérdés túszává vált kisebbségi problematika politikai megoldása számára az ország előtt megnyílt EU-csatlakozási távlat kínál új beszédhelyzetet. A harcok hevesége mindenesetre alábbhagyott. 2001-ben feloldották az anyanyelv tilalmát, 2004-től már foghatók kurd nyelvű rádió- és tévéadások, 2008 végén egy önálló kurd tévécsatorna is beindult. Remélhetőleg a nyelvhasználat felszabadítása, illetve engedélyezése a médiában és a közigazgatásban csupán bevezetése egy átfogó „kurd politikának”. Ez a jelenlegi kormány célkitűzési között névleg szerepel is, gyakorlati lépések azonban egyelőre még nem történtek.

Aleviták

A török és a kurd népesség által egyaránt képviselt, az iszlámhívő lakosság akár 20 százalékát is kitevő aleviták (vagy: alaviták) az ország etnikai színeképek legkülönösebb árnyalatát adják. Részben síita gyökerű, de szembeszökően világias mentalitásuk az illegálitásban is erős gátnak bizonyult a nemzeti szunnita vallási homogenizálással szemben. A birodalmi korszakokban lényegében eretnekeknek számítottak, és ma is gyakori diszkriminációval találkoznak szembe. Újabb egyesületek alapítását engedélyezték számukra. (Egyéb forrásból: a németországi bevándorlók első hullámának mintegy 40 százaléka volt alevita. A honfitársaiktól elválasztó vallási-kulturális önazonosság jegyében 2001. szeptember 11-e New York-i eseményei után kérelmezték elismerésüket a német hatóságoktól,

mint olyan vallási közösséget, amely az iszlámtól különáll, és ezt meg is kapták. – A témában ismertek Kehl-Bodrogi Krisztina korábbi kutatásai, lásd *Die Kizilbas/Aleviten. Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, Berlin, 1988; *Vom revolutionären Klassenkampf zum „wahren“ Islam. Transformationsprozesse im Alevitentum der Türkei nach 1980*, Berlin, 1992.)

Asszírok

A legteljesebb elnyomás és elhagyatottság az asszír-keresztények ma már legfeljebb 20 ezres anatóliai szórványának osztályrésze. Mai életükről a külvilág is rendkívül kevés ismerettel rendelkezik. A súlyponttal iraki és iráni, eredetileg kurdakta területeken osztozó asszírok az ókeresztény hagyományokat őrző Asszír Keleti (vagy Nesztorianus) Egyház rítusát követik, melynek moszuli székhelye (Irak) az 1930-as években kiköltözött Amerikába, követve hívei nagy részének menekülő útvonalát az asszír népirtás tragédiája után, amely időben és méreteiben az örmény holokauszt mellé helyezhető. Többségük kelet-anatóliai falvaikból, ahol régebben a kurd haduraknak is útjukban álltak, később a kirendelt török faluőrök zaklatták őket, behúzódott a nagyobb városokba. Elhagyott házaikat általában elkobozták. Közösségi szertartás, hivatásos papképzés, ősi arámi-dialektust őrző anyanyelvük átörökítése lehetőségeivel legális formában nem rendelkeznek. Egyik utolsó, még birtokukban lévő szent helyük: a Szent Mor Gabriel kolostor földterületének jelentős részét az állam 2008-ban elkobozta, mire az alapítványi igazgatóság több, kilátástalan pert indított visszaszerzése érdekében.

(A cikk német szerzője az isztambuli Okan-Egyetem jog- és politikatudományi docense.)

Komáromi Sándor